

Μάριος Α. Ευρυβιάδης*

Ο ηγεμονικός άξονας Τουρκίας-Ισραήλ**

Τα τελευταία τρία χρόνια οι σχέσεις μεταξύ Τουρκίας και Ισραήλ γνωρίζουν μία πρωτοφανή άνθηση¹. Οι σχέσεις αυτές χαρακτηρίζονται από μια πολυεπίπεδη δυναμική η οποία ξαφνιάζει και αυτούς ακόμη τους αρχιτέκτονές της. Από μια σειρά συμφωνιών τις οποίες Τούρκοι και Ισραηλινοί χαρακτήρισαν και μέχρι σήμερα επιμένουν να χαρακτηρίζουν «συμφωνίες ρουτίνας», οι σχέσεις των δύο κρατών έχουν ήδη λάβει στρατηγική διάσταση και χαρακτήρα. Η στρατηγική διάσταση των σχέσεων Τουρκίας-Ισραήλ μόνο τυπικά δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως παραδοσιακή στρατιωτική συμμαχία². Πρακτικά όμως, και ως προς την περί αυτής αντίληψη τρίτων χωρών και κυρίως των εν δυνάμει αντιπάλων των δύο κρατών, το αποτέλεσμα συνιστά στρατιωτική συμμαχία.

Η σημερινή στρατηγική σχέση ανάμεσα στην Ιερουσαλήμ και την Άγκυρα έχει καταφανείς ομοιότητες και αναλογίες με την ήδη υπάρχουσα, από τον Νοέμβριο του 1981, στρατηγική σχέση ανάμεσα στο Ισραήλ και τις Ηνωμένες Πολιτείες. Η εγκαθίδρυση και εμπέδωση των στρατηγικών σχέσεων μεταξύ Ισραήλ και Αμερικής που συντελέστηκε την δεκαετία του 1980, παρά τις αρχικές αντιθέσεις της συντηρητικής κυβέρνησης Reagan, μπορεί σε μεγάλο βαθμό να μας υποβοηθήσει να κατανοήσουμε τη φύση, τους στόχους και τους ρυθμούς

* ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΤΕΤΡΑΔΙΩΝ

Ο Μάριος Α. Ευρυβιάδης διδάσκει διεθνείς σχέσεις και είναι υπεύθυνος τεκμηρίωσης στο Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων του Παντείου Πανεπιστημίου. Η εργασία αυτή έγινε για λογαριασμό της Εταιρείας Κοινωνικών και Οικονομικών Μελετών (Ε.Κ.Ο.ΜΕ.).

** Ευχαριστώ την Δήμου Αντωνία και τον Μιχαλακόπουλο Γιώργο του Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων (Ι.ΔΙ.Σ.) για τη βοήθειά τους. (Σ.τ.Σ.).

εξέλιξης της δυναμικής ανάμεσα στην Τουρκία και το Ισραήλ³.

Για την Τουρκία ειδικά, οι πολυεπίπεδες και πολυδιάστατες σχέσεις ανάμεσα στην Ιερουσαλήμ και την Ουάσιγκτον πάντοτε αποτελούσαν θέμα ζηλοτυπίας αλλά και παράδειγμα προς μίμηση. Πρόθεση της Άγκυρας είναι να εγκαθιδρύσει με το Ισραήλ μια στρατηγική σχέση ανάλογη, αν όχι καθολικά αντίστοιχη, με την υφισταμένη και επίσης δυναμικά εξελισσόμενη – κυρίως αλλά όχι μόνο στους τομείς της στρατιωτικής προηγμένης τεχνολογίας – στρατηγική σύμπραξη ανάμεσα στο Ισραήλ και τις Η.Π.Α.⁴

Αυτό που δηλαδή επίμονα και διακαώς επιδιώκει η Άγκυρα και φαίνεται να επιτυγχάνει είναι οι σχέσεις της με το Ισραήλ, με μόνες λίγες εξαιρέσεις εκείνα τα θέματα που άπτονται της εθνικής της ασφάλειας και που κάθε χώρα ανεξαιρέτως διαφυλάττει από ξένους, να λάβουν προνομιακό χαρακτήρα και να καθοδηγούνται από τη συνεκτίμηση κοινών απειλών και την αντιμετώπιση των απειλών αυτών στη βάση κοινής περιφερειακής στρατηγικής. Στα πλαίσια αυτά, οι τουρκοϊσραηλινές στρατιωτικές σχέσεις αναπτύσσονται σε πέντε βασικούς τομείς⁵.

1. Στον τομέα αναβάθμισης οπλικών συστημάτων με χαρακτηριστικό παράδειγμα την αναβάθμιση των τουρκικών Phantom F-4E, για την δημιουργία των Phantom 2000 εξοπλισμένων με τους πυραύλους Popeye I, και σχεδόν σίγουρα την αναβάθμιση αρμάτων μάχης (χιλίων από τις τέσσερις χιλιάδες που διαθέτει η Τουρκία) Patton M60A3.
2. Στον τομέα αγοράς οπλικών συστημάτων όπως του πυραύλου Popeye I, που προαναφέρθηκε, του Falcon AWACs, του άρματος μάχης Merkava Mark III (1000 άρματα) και άλλων όπως: UAV's, ραντάρς, τουφεκιών (gali) κ.λπ.
3. Στον τομέα συμπαραγωγής και ανταλλαγών τεχνολογίας και τεχνογνωσίας, όπου ήδη συμφωνήθηκε η συμπαραγωγή του Popeye II, ενδεχομένως των πυραύλων μακρού βεληνεκούς Delilah και εφόσον δοθεί άδεια από τους Αμερικανούς (κάτι πολύ απίθανο) του αντιπυραυλικού συστήματος Αιτω.
4. Στον τομέα της εκπαίδευσης με συμμετοχή σε κοινά γυμνάσια όλων των μορφών, συμπεριλαμβανομένων γυμνασίων ηλεκτρονικού πολέμου, την παροχή αμοιβαίων στρατιωτικών διευκολύνσεων στις αντίστοιχες επικράτειες εξειδικευμένες εκπαιδεύσεις και πολυεπίπεδες και πολύμορφες εκπαιδευτικές ανταλλαγές στρατιωτικών, επισκέψεις επιστημόνων, συνδιοργανώσεις πολιτικο-στρατηγικών συνεδρίων, κ.λπ.
5. Στον τομέα συνεργασίας μυστικών υπηρεσιών με πρόσφατα παραδείγματα την παροχή τεχνικών πληροφοριών από τους Ισραηλινούς στους Τούρκους για τους ρώσικους πυραύλους S-300 που θα προμηθευτεί η Κύπρος, για το Mig-29 που διαθέτει η Συρία και πληροφορίες για τους Κούρδους επαναστάτες και για την «τρομοκρατία» γενικά.

Πρέπει επίσης να υπογραμμιστεί ότι παράλληλα προς την στρατιωτική συνεργασία αναπτύσσονται με ανάλογους ραγδαίους ρυθμούς σχέσεις στους τομείς της βιομηχανίας, οικονομίας (αγροοικονομίας) και του τουρισμού, ενώ τέθηκε ήδη σε

ισχύ από τον περασμένο Μάιο καθεστώς ελεύθερου εμπορίου ανάμεσα στις δύο χώρες. Τέλος, πρέπει επίσης να τονιστεί ότι εφαρμόζεται πρόγραμμα κοινών επιχειρήσεων (joint ventures) και οικονομικής βοήθειας, σε συνεργασία με την Αμερική, στις ενεργειακά πλούσιες χώρες του Καυκάσου (Κασπία) ειδικά στο Αζερμπαϊτζάν, και της Κεντρικής Ασίας. Συνολικά διαπιστώνουμε μία διαπλοκή στρατιωτικών και οικονομικοεμπορικών σχέσεων που εμπλέκουν τις αντίστοιχες στρατιωτικές ελίτ και το εμποροβιομηχανικό κατεστημένο των δύο κρατών⁶.

Αν στο σύνολο αυτό προσθέσουμε και την ανάπτυξη των πολιτισμικών σχέσεων που επιχειρεί η Τουρκία διαφαίνεται ότι στρατηγικός στόχος της Άγκυρας είναι οι σχέσεις της με την Ιερουσαλήμ, όπως ακριβώς οι αμερικανοϊσραηλινές σχέσεις, να αναπτυχθούν κάθετα και προνομαικά και σε τέτοιο βαθμό ώστε να επηρεάζουν καθοριστικά τις οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές σχέσεις ανάμεσα στις δύο χώρες.

Στην παρούσα φάση της εξέλιξης των τουρκοϊσραηλινών σχέσεων, οι Ισραηλινοί οι οποίοι ιστορικά είχαν την πρωτοβουλία και επεδίωξαν για χρόνια με υπομονή και επιμονή την ανάπτυξη και σύσφιξη των σχέσεων ανάμεσα στα δύο κράτη, ενδεχομένως να διατηρούν μια επιφυλακτικότητα ως προς το ρυθμό ανάπτυξης και εμβάθυνσης των σχέσεων. Η επιφυλακτικότητα αυτή ίσως να αφορά κυρίως στην «πολιτική εκμετάλλευση» της σχέσης που επιμελώς καλλιεργούν οι Τούρκοι. Είναι γεγονός ότι η επιμονή και η επιτακτικότητα των Τούρκων για άμεση και καθολική σύσφιξη των τουρκοϊσραηλινών σχέσεων αιφνιδίασε και εξέπληξε αρχικά τους Ισραηλινούς που από πολιορκούντες βρέθηκαν πολιορκούμενοι⁷. Όμως η μέχρι τώρα πρακτική δείχνει ότι οι Ισραηλινοί παρά την όποια επιφυλακτικότητά τους οδεύουν προς την κατεύθυνση που επιθυμεί και προσδοκά η Άγκυρα, ειδικά σε στρατιωτικά και θέματα ασφαλείας.

Με αυτήν την έννοια, η δυναμικά εξελισσόμενη και πολυδιάστατη στρατηγική σχέση της Άγκυρας και της Ιερουσαλήμ συνιστά, και έτσι ακριβώς εκτιμάται από τους περισσότερους μελετητές και αναλυτές, την πιο σημαντική στρατιωτική εξέλιξη στην ευρύτερη περιοχή της Μέσης Ανατολής τα τελευταία πενήντα χρόνια διότι δυνητικά μπορεί να ανατρέψει το ισοζύγιο δυνάμεων στον ευρύτερο γεωγραφικό χώρο της Μέσης Ανατολής. Ένας επιπρόσθετος λόγος που συνηγορεί υπέρ αυτής της εκτίμησης είναι και το καθοριστικό ίσως γεγονός ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες ενεθάρρυναν, ευλόγησαν και σε μεγάλο βαθμό υποκίνησαν, τουλάχιστον στο αρχικό στάδιο, την δημιουργία του άξονα Ιερουσαλήμ-Άγκυρας⁸. Ο άξονας αυτός που στην πρακτική του εφαρμογή δεν μπορεί παρά να συμπεριλαμβάνει και τις Η.Π.Α., λόγω κυρίως των προνομακών σχέσεων Η.Π.Α.-Ισραήλ και των στενότερων σχέσεων Η.Π.Α.-Τουρκίας, έχει άμεσες επιπτώσεις στο γεωπολιτικό περιβάλλον και το περιβάλλον ασφαλείας του ευρύτερου χώρου της Μέσης Ανατολής από την Ανατολική Μεσόγειο, την Κασπία, τον Καύκασο και τον Υπερκαύκασο μέχρι τον Περσικό Κόλπο.

Οι επιπτώσεις αυτές άρχισαν ήδη να εκδηλώνονται με τις προσπάθειες συσπείρωσης αραβικών κρατών, την απόπειρα εξομάλυνσης των σχέσεων Συρίας-Ιράκ

και Ιράκ-Ιράν και την βαθμηδόν προσέγγιση της Σαουδικής Αραβίας και των Αραβικών Εμιράτων με το Ιράν⁹. Μεσοπρόθεσμα ο άξονας Ισραήλ-Τουρκίας φαίνεται να λειτουργεί ως αποσταθεροποιητικός παράγοντας τόσο στη Μέση Ανατολή όσο και στην Ανατολική Μεσόγειο. Σ' ό,τι αφορά τις ελληνοτουρκικές σχέσεις και ανεξάρτητα από τις διαβεβαιώσεις του Ισραήλ, η συμμαχία Ιερουσαλήμ-Άγκυρας αυξάνει τις πολεμικές δυνατότητες των Τούρκων ενισχύοντας έτσι τον τυχοδιωκτισμό της Άγκυρας και την πολιτική του καταναγκασμού που η τελευταία επιχειρεί να εξασκήσει έναντι του Ελληνισμού¹⁰. Η Ελλάδα φαίνεται ανήμπορη να αντιδράσει ανεξάρτητα.

Οι μακροπρόθεσμες επιπτώσεις της συμμαχίας Ισραήλ-Τουρκίας είναι δύσκολο να εκτιμηθούν. Σε μεγάλο βαθμό θα εξαρτηθούν από την πορεία της ειρηνευτικής διαδικασίας κυρίως στο μέτωπο Συρίας-Ισραήλ. Θετικές εξελίξεις στο μέτωπο αυτό θα επιβραδύνουν και ίσως περιορίσουν τη στρατηγική διάσταση του άξονα. Σε καμιά όμως περίπτωση δεν θα την εξουδετερώσουν.

Ένας άλλος παράγοντας που θα επηρεάσει τις μακρόχρονες επιπτώσεις της συμμαχίας θα είναι η στάση της Αμερικής στο βαθμό που η τελευταία αποφασίζει να συστρατευθεί ανοιχτά και αποκάλυπτα με τον ισραηλινοτουρκικό άξονα. Αν οι Η.Π.Α. αποφασίσουν να ποδηγετήσουν δυναμικά τον χώρο, με οπλίτες της το Ισραήλ και την Τουρκία, τότε η όξυνση, η αντιπαλότητα και η αστάθεια θα βρίσκονται σε ημερήσια διάταξη. Μια τέτοια αμερικανική πολιτική θα παραπέμπει στην ψυχροπολεμική περίοδο της δεκαετίας του '50 όταν οι Η.Π.Α. προσπάθησαν με ανάλογες μεθόδους και εργαλεία να ελέγξουν την ευρύτερη Μέση Ανατολή με συνέπειες καταστρεπτικές και κλυδωνισμούς που συνεχίζονται μέχρι τις μέρες μας¹¹.

Η πολιτική που θα ακολουθήσει η Αμερική συναρτάται άμεσα από την εξέλιξη των αμερικανοϊρανικών σχέσεων. Το Ιράν παραμένει η χώρα κλειδί για την ασφάλεια, την πολιτική σταθερότητα αλλά και την οικονομική ανάπτυξη της ευρύτερης Μέσης Ανατολής και της Κεντρικής Ασίας. Η Αμερική και το Ισραήλ ουδέποτε συμφιλιώθηκαν με την «απώλεια» της μεταπολεμικής τους σχέσης με το Ιράν. Η «λιποταξία» του Ιράν από το αμερικανικό περιφερειακό σύστημα ασφάλειας, λόγω της ισλαμικής επανάστασης του 1979, δημιούργησε ένα δυσαναπλήρωτο κενό ασφάλειας και ισχύος στον ευρύτερο γεωγραφικό χώρο και μια σειρά άλλων αποσταθεροποιητικών επιπλοκών. Μόνο με την «επανένταξη» του Ιράν στο διεθνές σύστημα, δηλαδή την εξομάλυνση των σχέσεων Ιράν-Η.Π.Α. και κατ' επέκταση, αλλά με έμμεσο τρόπο, των σχέσεων Ιράν-Ισραήλ, θα πληρωθεί το κενό αυτό και θα δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις για πολιτική σταθερότητα και οικονομική ανάπτυξη στην ευρύτερη Μέση Ανατολή.

Αν ο αναμενόμενος και για πολλούς προσδοκώμενος τα τελευταία χρόνια διάλογος ανάμεσα στον αποκαλούμενο «Μεγάλο Σατανά», δηλαδή τις Η.Π.Α., και το Ιράν τελεσφορήσει τότε το γεωπολιτικό περιβάλλον της ευρύτερης Μέσης Ανατολής θα αλλάξει άρδην¹². Μόνο με την εξομάλυνση των αμερικανοϊρανικών σχέσεων μπορεί η στρατιωτική σύμπραξη ανάμεσα στην Τουρκία και το Ισραήλ

να χάσει την δυναμική της και να φθάσει ενδεχομένως, στο σημείο που να καταστεί εκ των πραγμάτων στρατιωτικά ανενεργός. Η μέχρι τώρα «αδυναμία» της Αμερικής να προωθήσει την ειρηνευτική διαδικασία στην Μέση Ανατολή είναι συνυφασμένη με το γεγονός της μη συμμετοχής της Συρίας σε διμερείς διαπραγματεύσεις με το Ισραήλ και την ενεργό αντίθεση της Τεχεράνης στην καθοδηγούμενη από την Ουάσιγκτον πολιτική της ειρηνευτικής διαδικασίας. Ένας ουσιαστικός διάλογος ανάμεσα στο Ιράν και στις Η.Π.Α. θα τερματίσει την αμερικανική πολιτική περιθωριοποίησης και κυρώσεων έναντι της Τεχεράνης. Από την πλευρά του το Ιράν θα αρχίσει να εφαρμόζει μια πιο διαλλακτική εξωτερική πολιτική. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι μουλλάδες θα γίνουν θιασώτες της διαδικασίας ειρήνης στη Μέση Ανατολή. Ούτε ότι θα σπεύσουν να αναγνωρίσουν το Ισραήλ – τουλάχιστον όχι ακόμα. Αλλά το θεοκρατικό καθεστώς της Τεχεράνης θα σταματήσει την δυναμική του αντίθεση έναντι της καθοδηγούμενης από την Αμερική ειρηνευτικής διαδικασίας στην Μέση Ανατολή. Έτσι η σημερινή κατάσταση στην Μέση Ανατολή που διολισθαίνει σε «διαδικασία πολέμου» θα μπορέσει να επανέλθει στο δρόμο της Μαδρίτης και του Όσλο. Οι επιθέσεις της Χεζμπολλάχ στο Νότιο Λίβανο εναντίον των Ισραηλινών θα περιορισθούν αισθητά. Επιπλέον η Δαμασκός, στερούμενη της υποστήριξης του Ιράν, θα αναγκαστεί εκ των πραγμάτων να προσέλθει σε ουσιαστικές συνομιλίες με την Ιερουσαλήμ για το θέμα των υψωμάτων Γκολάν. Και κάτω από αμερικανικές πιέσεις το Ισραήλ θα υποχρεωθεί να επιστρέψει τα υψώματα Γκολάν, μια απόφαση που έχει ήδη παρθεί από το εβραϊκό κράτος. Η επιστροφή των Γκολάν στη Συρία θα σηματοδοτήσει και την αρχή του τέλους της αραβοϊσραηλινής διένεξης. Το αδύναμο παλαιστινιακό κράτος που θα ανακηρυχθεί στις σημερινές κατεχόμενες περιοχές θα τεθεί υπό την «προστασία» του Ισραήλ και έτσι θα κλείσει ο κύκλος του αίματος στην Μέση Ανατολή. Ο παρίας Σαντάμ Χουσεϊν θα βρεθεί ταυτόχρονα αντιμέτωπος με τις Η.Π.Α. και το Ιράν. Αναγκαστικά είτε θα προσαρμοστεί είτε θα χάσει την ισχύ του ή ακόμα και τη ζωή του. Πιθανότατα θα χάσει και τα δύο.

Στο οικονομικό πεδίο, από την στιγμή που Η.Π.Α. και Ιράν αρχίσουν ένα δημόσιο διάλογο, όλα τα μεγαλεπήβολα σχέδια, προγράμματα και πολιτικές που αφορούν την κατασκευή πετρελαιοαγωγών και που μέχρι πρόσφατα απέκλειαν το γεωγραφικό χώρο του Ιράν ως δίοδο των ενεργειακών αποθεμάτων της Κασπίας και της Κεντρικής Ασίας, θα γίνουν «όνειρα θερινής νυχτός»¹³. Το Ιράν θα διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο για τις ενεργειακές ανάγκες του 21ου αιώνα σε παγκόσμια κλίμακα. Αυτό είναι πρωτίστως γνωστό στις μεγάλες πολυεθνικές εταιρείες που θα πρέπει να επενδύσουν τρομακτικά ποσά εξόρυξης, μεταφοράς και διάθεσης στην διεθνή αγορά των αποθεμάτων αυτών. Η εξομάλυνση των αμερικανοϊρανικών σχέσεων θα καταστήσει τις μεγάλες αυτές εταιρείες φυσικό σύμμαχο του Ιράν. Πρέπει επίσης να τονισθούν δύο άλλοι σημαντικοί παράγοντες που συνηγορούν υπέρ του κρίσιμου γεωπολιτικού ρόλου της Τεχεράνης, δηλαδή υπέρ του διαλόγου και της εξομάλυνσης των αμερικανικών σχέσεων. Η μεγαλύτερη ζήτηση για ενέργεια τον 21ο αιώνα θα προέρχεται από την Ανατολή – Ιαπωνία, Κίνα,

Ινδία και Νοτιοανατολική Ασία. Επίσης, η μόνη περίπτωση οι χώρες της Κεντρικής Ασίας να μπορέσουν να διοχετεύσουν το φυσικό τους πλούτο στις διεθνείς αγορές χωρίς εξάρτηση από τη Ρωσία, είναι μέσω Ιράν. Η απεξάρτηση των χωρών της Κεντρικής Ασίας από τη Ρωσία είναι και ένα από τα μεγάλα ζητούμενα της αμερικανικής πολιτικής¹⁴.

Η επαναπροσέγγιση Η.Π.Α.-Ιράν και κατ' επέκταση Ιραν-Ισραήλ, θα σημαίνει πρωτίστως την υποβάθμιση του περιφερειακού ρόλου της Τουρκίας στην στρατηγική Η.Π.Α.-Ισραήλ.

Με την εμπλοκή της Τεχεράνης σε ένα ουσιαστικό διάλογο με τις Η.Π.Α., το μεν Ιράν θα εξουδετερωθεί η δε Συρία θα εμπλακεί σε διάλογο με το Ισραήλ. Ο Σαντάμ Χουσεϊν θα παραμένει ένας πονοκέφαλος αλλά πάντα ελεγχόμενος – μέχρι που να προκαλέσει τις Η.Π.Α. και το Ισραήλ σε τέτοιο βαθμό ώστε να του καταφερθεί, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, το τελικό κτύπημα. Με άλλα λόγια, οι απειλές, δυνητικά ή όχι, εναντίον των αμερικανοϊσραηλινών (δυτικών) συμφερόντων στον κρίσιμο αυτό χώρο, θα περιοριστούν σε ελεγχόμενα επίπεδα. Έτσι θα πάψει να υφίσταται το *raison d' etre* του τουρκοϊσραηλινού άξονα διότι σε αντίθεση με το Ισραήλ το κεμαλικό καθεστώς της Άγκυρας δεν μπορεί, συστημικά, να λάβει την απόφαση ότι πρέπει να ζήσει ειρηνικά με τους γείτονές του.

Σύντομο ιστορικό της εξέλιξης του άξονα

Αντίθετα απ' ό,τι γράφηκε στον Τύπο και αντίθετα με ό,τι πιστεύεται από πολλούς μελετητές του ευρύτερου μεσοανατολικού χώρου και αντίθετα με τις επίσημες διακηρύξεις και την προπαγάνδα γύρω από το θέμα, η τουρκοϊσραηλινή συμμαχία ουδέποτε έπαψε να υφίσταται. Οι σχέσεις Τουρκίας-Ισραήλ χαρακτηρίζονται από μια συνέχεια και μια διαχρονικότητα που έχει τις καταβολές της στην ισραηλινή στρατηγική ασφαλείας και το στρατιωτικό δόγμα του Ισραήλ από την εποχή της ίδρυσης του εβραϊκού κράτους. Κρίσιμο στοιχείο στην ασφάλεια του Ισραήλ υπήρξε η εμπνευσμένη από τον Ben Gurion «περιφερειακή στρατηγική» (*peripheral strategy*) του εβραϊκού κράτους¹⁵. Η στρατηγική αυτή στοχεύει στην αναζήτηση συμμάχων και τη δημιουργία περιφερειακών συμμαχιών πρωτίστως με μη αραβικά (και μη μουσουλμανικά) κράτη και εθνότητες έξω από τον άμεσο κύκλο αντιπαράθεσης του Ισραήλ. Τουρκία, Ιράν, Αιθιοπία (Ερέτρια), Σουδάν, Λίβανος, Κούρδοι θεωρούνται δυνητικοί σύμμαχοι του Ισραήλ. Και με όλους επιδιώχθηκαν και ανάλογα με τις συγκυρίες επετεύχθηκαν συμμαχίες και συνεργασίες.

Από την αρχή, Ισραηλινοί παράγοντες αναγνώρισαν την ιδιαίτερη πολιτικο-στρατηγική και οικονομική σημασία της Τουρκίας για την επιβίωσή τους¹⁶. Η Τουρκία ανταποκρίθηκε με αποτέλεσμα οι ισραηλινοτουρκικές σχέσεις να τεθούν σε πολύ γερά θεμέλια. Η Τουρκία υπήρξε το πρώτο μουσουλμανικό κράτος που αναγνώρισε το 1949 το εβραϊκό κράτος που μόλις είχε ιδρυθεί. Το 1950 υπέγρα-

ψε μαζί του εμπορική συμφωνία και λίγο αργότερα εγκαταστάθηκε πολιτικός αεροδιάδρομος ανάμεσα στα δύο κράτη. Παράλληλα από τις αρχές της δεκαετίας, οι μυστικές υπηρεσίες των δυο κρατών ξεκίνησαν μια συνεργασία που συνεχίζεται μέχρι και τις μέρες μας¹⁷. Η Τουρκία επεδίωξε τη σχέση αυτή με το Ισραήλ για μια σειρά αλληλένδετων λόγων. Ήθελε αφενός να γίνει αρεστή στους δυτικούς συμμάχους της και ιδιαίτερα στις Η.Π.Α. Και αυτό ενόψει της επίμονης επιθυμίας της να γίνει μέλος του Ν.Α.Τ.Ο., κάτι που πίστευε ότι θα πετύχαινε με την υποστήριξη του Ισραήλ, κυρίως μέσω της πολιτικής επιρροής της εβραϊκής κοινότητας στις Η.Π.Α. Η πολιτική αυτή της Τουρκίας πραγματοποιήθηκε και με την ενεργό υποστήριξη του Ισραήλ και της αμερικανοεβραϊκής κοινότητας. Αφετέρου η Τουρκία προσπαθούσε, σε αντάλλαγμα της βοήθειάς της προς το Ισραήλ, να κερδίσει πιστώσεις και χρηματοδοτήσεις για την πάσχουσα οικονομία της από τη διεθνή χρηματαγορά, επιθυμία στην οποία οι Ισραηλινοί ανταποκρίθηκαν αποτελεσματικά¹⁸.

Από την πλευρά του, το κράτος του Ισραήλ, όπως τονίστηκε, προσέγγισε την Τουρκία στα πλαίσια της περιφερειακής του στρατηγικής. Στην Άγκυρα οι Ισραηλινοί έστησαν μία από τις πιο δραστήριες διπλωματικές και στρατιωτικές τους αποστολές. Επιπρόσθετα αναγνώριζαν πόσο σημαντικό ήταν να μπορέσουν να παντρέψουν την ισραηλινή τεχνογνωσία με το δυνητικό δυναμισμό της τουρκικής οικονομίας. Έτσι κινήθηκαν ενεργά και με μεγάλη επιτυχία προς αυτήν την κατεύθυνση με το επιχείρημα ότι οι οικονομίες των δυο χωρών ήταν συμπληρωματικές και όχι ανταγωνιστικές. Ακριβώς αυτό επιχειρείται και σήμερα¹⁹.

Οι Η.Π.Α. είχαν ήδη αρχίσει, από την εποχή εκείνη, να παίζουν καταλυτικό ρόλο στην προσέγγιση των δυο κρατών²⁰. Το δόγμα Eisenhower για την Μέση Ανατολή είχε ήδη διακηρυχθεί. Αμερικανοί πεζοναύτες είχαν αποδισταστεί στο Λίβανο (1958) και οι Η.Π.Α. προσπαθούσαν να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις και κατάσטרωναν σχέδια εκτάκτου ανάγκης για να εισβάλουν στο Ιράκ, μια πράξη που τελικά δεν πραγματοποιήθηκε. Ανάλογες δραστηριότητες λάμβαναν χώρα και εναντίον της Συρίας. Στο Ιράκ, το 1958, εκδηλώθηκε αντιδυτικό πραξικόπημα που κατέληξε στη διάλυση του φιλοδυτικού Συμφώνου της Βαγδάτης. Η Τουρκία και το Ισραήλ ήταν ενεργοί εταίροι των Η.Π.Α. στο σχεδιαζόμενο εγχείρημα εισβολής στο Ιράκ. Ακριβώς την εποχή εκείνη το Ισραήλ και η Τουρκία συνήψαν μυστική στρατιωτική συμφωνία²¹. Οι δυο συμβαλλόμενοι συμφώνησαν, μεταξύ άλλων, ν' αναλάβουν κοινή στρατιωτική δράση και να παίζουν το ρόλο του χωροφύλακα της Δύσης στην περίπτωση που το Άντεν (Νότια Υεμένη) υπέκυπτε στις αιγυπτιακές στρατιωτικές πιέσεις. Κάτι τέτοιο θα έθετε σε κίνδυνο τη ναυσιπλοΐα και κυρίως τη διακίνηση του πετρελαίου της περιοχής προς την Ευρώπη και τη θαλάσσια πρόσβαση του Ισραήλ από ανατολάς.

Σύμφωνα με το ισραηλινοτουρκικό σύμφωνο του 1958, οι δυο χώρες αναλάμβαναν την υποχρέωση να συνεργαστούν σε στρατιωτικό επίπεδο στην ανταλλαγή πληροφοριών και να συμμετέχουν σε κοινά στρατιωτικά γυμνάσια. Ανέλαβαν ακόμη την υποχρέωση να ανταλλάσσουν τεχνολογική και τεχνική τεχνογνωσία. Οι

Ισραηλινοί θα βοηθούσαν τους Τούρκους σε θέματα γεωργίας, βιομηχανίας και στην κατασκευή αεροδρομίων (συζητήθηκε μια προσφορά να βοηθηθεί και να χρηματοδοτηθεί η κατασκευή πετρελαιοαγωγού μέσω Τουρκίας από το τότε φιλοδυτικό Ιράν). Το Ισραήλ ανέλαβε επίσης να εξασφαλίσει πιστώσεις για την Τουρκία και να χρησιμοποιήσει τις διασυνδέσεις του ανά τον κόσμο, συμπεριλαμβανομένου και του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, για να βοηθήσει την Τουρκία ν' αντιμετωπίσει πιο αποτελεσματικά την Ελλάδα στο Κυπριακό Ζήτημα.

Ο πολιτικο-στρατιωτικός άξονας και η οικονομική συνεργασία, που εγκαθιδρύθηκε στις αρχές της δεκαετίας του '50, ανάμεσα στα δύο κράτη υποβαθμίστηκε και από τις δύο πλευρές από τα μέσα της δεκαετίας του '60 λόγω των πολιτικο-στρατιωτικών και οικονομικών εξελίξεων στη Μέση Ανατολή αλλά και για λόγους σκοπιμότητας. Η άνοδος του αντιαμερικανισμού και του αντισημιτισμού στην Τουρκία που περιελάμβαναν και τα δύο, μεταξύ άλλων, επιθέσεις, απαγωγές και δολοφονίες Αμερικανών και Ισραηλινών διπλωματών και δολοφονικές επιθέσεις κατά εβραϊκών συναγωγών, συνέτειναν στην υποβάθμιση. Άλλοι παράγοντες που συνέτελεσαν στην υποβάθμιση των σχέσεων ήταν ο πόλεμος του 1967 και η κατάκτηση αραβικών εδαφών από το Ισραήλ και η χρησιμοποίηση του πετρελαίου ως πολιτικού όπλου²².

Αυτή η σχετική μεταβολή της ισορροπίας δυνάμεων στη Μέση Ανατολή, σε συνδυασμό με την απομόνωση της Τουρκίας στον Ο.Η.Ε. μετά την εισβολή της στην Κύπρο το 1974, ανάγκασε την Άγκυρα να ανακαλύψει την μουσουλμανική και αραβική αλληλεγγύη, τον Οργανισμό Ισλαμικών Κρατών και τις άλλες «αρετές» του μουσουλμανικού παρελθόντος της που είχε εγκαταλείψει ο Κεμάλ Ατατούρκ²³. Την περίοδο αυτή, η Άγκυρα προσπαθούσε να μειώσει τη σημασία των σχέσεων της με το Ισραήλ, ιδίως με συμβολικές ενέργειες, όπως π.χ., υποβαθμίζοντας την διπλωματική της εκπροσώπηση στο Τελ Αβίβ, ψηφίζοντας κατά του Ισραήλ στον Ο.Η.Ε., αυτοχριζόμενη προστάτιδα των Μουσουλμανικών Ιερών Τόπων και επιμένοντας να μην αναγνωρίζει την Ιερουσαλήμ ως πρωτεύουσα του Ισραήλ²⁴. Ο στρατηγικός όμως άξονας ανάμεσα στα δύο κράτη παρέμεινε στη θέση του.

Τα πρώτα βήματα για την αναζωπύρωση του ισραηλινοτουρκικού άξονα άρχισαν την περίοδο 1979-1981. Για τους γνώστες του Μεσανατολικού Προβλήματος η θέση αυτή ίσως να ξενίζει διότι το 1980 οι σχέσεις των ανά τον κόσμο μουσουλμάνων και του εβραϊκού κράτους έφθασαν στο ναδίρ με την ανακήρυξη της Ιερουσαλήμ ως πρωτεύουσας του Ισραήλ²⁵. Ως ένδειξη αλληλεγγύης η Τουρκία συστρατεύθηκε με την καταδίκη στον Ο.Η.Ε. της πράξης αυτής του Ισραήλ, υποβάθμισε την διπλωματική της εκπροσώπηση στο Τελ Αβίβ και έκλεισε το προξενείο της στην Ιερουσαλήμ²⁶. Όμως οι δυνάμεις εκείνες στην Τουρκία αλλά και την Ουάσιγκτον, που θα διαδραματίσουν τον καθοριστικό ρόλο στην αναζωπύρωση των ισραηλινοτουρκικών σχέσεων, βρίσκονταν ήδη στο προσκήνιο και συνέκλιναν πολιτικο-ιδεολογικά και στρατηγικά.

Το 1980 εκδηλώθηκε στην Τουρκία το στρατιωτικό πραξικόπημα του Kenan Evren, το οποίο έθεσε τέρμα στον αντιαμερικανισμό και τον αντισημιτισμό που

είχε φέρει σε απόγνωση κάπου δεκαοχτώ χιλιάδες Τούρκους εβραϊκής καταγωγής οι οποίοι προβληματίζονταν σοβαρά για την ανάγκη μαζικής εξόδου από την Τουρκία. Οι Τούρκοι στρατηγοί έθεσαν επίσης τέρμα στην πολιτική απαγκίστρωσης της Τουρκίας από τη Δύση που επιχειρούσε σταδιακά, από το 1973, ο Bulent Ecevit²⁷. Μια σειρά από άλλες κρίσιμες και σχετικές εξελίξεις έλαβαν χώρα την περίοδο αυτή. Το 1979 ο Σάχης εκδιώχθηκε από το Ιράν. Το 1980 ακολούθησε η σοβιετική εισβολή στο Αφγανιστάν και η εκλογή του Ronald Reagan στην προεδρία των Η.Π.Α. Με την πτώση του Σάχη εξέλειπε ένας στρατηγικός σύμμαχος των Η.Π.Α. και του Ισραήλ και μια χώρα που ανταγωνιζόταν την Τουρκία για δυτική βοήθεια, όπλα και προσοχή. Οι Η.Π.Α. έχασαν τον πιο σημαντικό χωροφύλακα που διέθεταν στη Μέση Ανατολή ενώ το Ισραήλ έχασε ένα εξίσου σημαντικό πλεονέκτημα στην περιοχή. Σημειωτέον ότι το Ισραήλ, στα πλαίσια της περιφερειακής στρατηγικής πολιτικής του, είχε συνάψει και στρατηγική συμμαχία με τον Σάχη. Το πλήρες εύρος της συμμαχίας αυτής αποκαλύφθηκε από μυστικά έγγραφα που Ιρανοί επαναστάτες δημοσιοποίησαν μετά την πτώση του Σάχη. Τα έγγραφα αυτά περιελάμβαναν και απόρρητα αμερικανικά στοιχεία που τεκμηριώναν, μεταξύ άλλων, και την ύπαρξη της συμφωνίας Trident για μυστική συνεργασία ανάμεσα στις μυστικές υπηρεσίες των τριών κρατών, την Mossad του Ισραήλ, την τουρκική MIT και την περσική SAVAK, προς αντιμετώπιση «κοινών κινδύνων» στην περιοχή²⁸.

Σ' αυτό το νέο σκηνικό, και επειδή κυρίως στον απόηχο της σοβιετικής εισβολής στο Αφγανιστάν το 1980 υπήρχαν έντονες ανησυχίες ότι οι Σοβιετικοί ενδεχομένως να κινηθούν εναντίον των πετρελαιοπηγών της Μέσης Ανατολής, η Τουρκία έγινε ξαφνικά το επίκεντρο της αμερικανικής γεωστρατηγικής στην περιοχή²⁹. Το πρόσωπο που συνέβαλε αποφασιστικά στο να διαδραματίσει η Τουρκία ένα τέτοιο ρόλο ήταν ο συνταξιούχος καθηγητής του Πανεπιστημίου του Σικάγου Albert Wohlstetter, ειδικός σε θέματα στρατηγικής και περισσότερο γνωστός για την συμβολή του στο πεδίο της πυρηνικής στρατηγικής και αποτροπής³⁰. Σε διάφορα γραπτά του, πολλά από τα οποία είχε εκπονήσει μετά από σύμβαση με το αμερικανικό Πεντάγωνο, υποστήριζε την αναβάθμιση της Τουρκίας στην αμερικανική στρατηγική και τον εξοπλισμό της με τα πιο σύγχρονα αμερικανικά οπικά συστήματα ώστε να μπορέσει η χώρα αυτή να επιτελέσει μια σειρά από ρόλους: ως προπύργιο κατά του σοβιετικού κομμουνισμού, ως ενδιάμεσος χώρος στάθμευσης αμερικανικών δυνάμεων και αποθήκευσης και υλικού στην περιοχή της Μέσης Ανατολής και ως στρατηγικός σύμμαχος του Ισραήλ. Αυτό ήταν το δόγμα Wohlstetter για την Τουρκία³¹. Παράλληλα την περίοδο αυτή τίθενται τα θεμέλια, από τους ίδιους κύκλους, της στρατηγικής σύμπραξης ανάμεσα στις Η.Π.Α. και το Ισραήλ.

Ένας από τους μαθητές του Wohlstetter, και για ένα διάστημα γαμβρός του, ήταν ο Richard Perle, ένας αμετροεπής τότε νεαρός του οποίου η οικογένεια είχε μεταναστεύσει πρόσφατα από την Ρωσία. Στην διάρκεια της θητείας του Richard Perle ως υφυπουργού Άμυνας (1981-1987), κατά την οκταετή διακυβέρνηση του

Reagan, η Τουρκία εξελίχθηκε στον κεντρικό μοχλό της αμερικανικής γεωστρατηγικής που είναι σήμερα. Ο Perle εφάρμοσε κατά γράμμα το δόγμα του Wohlstetter για την Τουρκία. Δισεκατομμύρια δολάρια σε όπλα και άλλης μορφής βοήθεια άρχισαν να εισρέουν στην Τουρκία. Πιο σημαντικό, οι νοτιοανατολικές περιοχές της Τουρκίας στα σύνορα της χώρας με το Ιράκ, το Ιράν και τη Συρία, στρατιωτικοποιήθηκαν και μετατράπηκαν σε προκεχωρημένα φυλάκια στα οποία η Αμερικανική Δύναμη Ταχείας Ανάπτυξης (R.D.F.) μπορούσε να αναπτυχθεί για να αντιμετωπίσει οποιαδήποτε απειλή στα αμερικανικά συμφέροντα και φυσικά οποιαδήποτε επιβουλή κατά των πετρελαιοφόρων περιοχών. Στις πόλεις Bitlis, Batman, Erzerum και Mus κατασκευάστηκαν ή εκσυγχρονίστηκαν στρατιωτικά αεροδρόμια με ναυτοϊκές προδιαγραφές και αποθηκεύθηκε υλικό για ενδεχόμενη στρατιωτική δράση.

Ταυτόχρονα, ο Perle υπέγραψε μία σειρά από στρατιωτικές συμφωνίες με τους Τούρκους στρατιωτικούς και οργάνωσε και θεσμοθέτησε μέσα στο Πεντάγωνο μία ομάδα ειδημόνων για την παρακολούθηση των εσωτερικών εξελίξεων στην Τουρκία. Η ομάδα αυτή, υπό την ηγεσία του Harold Rhode, εξακολουθεί να λειτουργεί έως σήμερα. Τέλος, σε στενή συνεργασία με το στρατιωτικό καθεστώς της Τουρκίας και την διπλωματική του αποστολή στην Ουάσιγκτον, της οποίας ηγείτο ο δραστήριος πρέσβης, πρώην γενικός διευθυντής του τουρκικού υπουργείου Εξωτερικών και έμπιστος των Τούρκων στρατηγών, Sukru Elegdag, ο Perle έθεσε σε κίνηση ένα πολυποίκιλο πρόγραμμα εκπαίδευσης μελών του αμερικανικού κογκρέσου σχετικά με την στρατηγική σημασία της Τουρκίας και το ρόλο της ως τοπικού ηγεμόνα ή σατράπη αμερικανικών συμφερόντων στην περιοχή. Ο ενεργός ρόλος της αμερικανικής κυβέρνησης στην υποστήριξη και προώθηση της Τουρκίας στην αμερικανική πρωτεύουσα, και η πλουσιοπάροχη χρηματοδότηση από την Άγκυρα, πέτυχαν τα επιθυμητά αποτελέσματα, δηλαδή την ανάδειξη της Τουρκίας ως χώρας μεϊζονος στρατηγικής συμμαχίας για τις Η.Π.Α.³² Στην πραγμάτωση του στόχου αυτού συνέβαλαν και προσπάθειες ομάδων συντηρητικών Αμερικανοεβραίων σε συνεργασία με την τουρκική και τουρκοεβραϊκή ελίτ κυρίως στην Κωνσταντινούπολη, τη Νέα Υόρκη και στο Ισραήλ³³.

Ο άξονας Ιερουσαλήμ-Άγκυρας εξακολούθησε να υφίσταται, παρά την υποβάθμιση των σχέσεων των δύο χωρών στην εικοσαετία 1960-1980. Αυτό αποδεικνύεται από τουλάχιστον δύο σημαντικά γεγονότα. Πριν από την δυναμική εμφάνιση του κουρδικού εθνικισμού, η σοβαρότερη απειλή για την Τουρκία προερχόταν από την δράση Αρμενίων εθνικιστών που ήταν αποφασισμένοι να εκδικηθούν τον παρ' ολίγο αφανισμό του έθνους τους από τους Νεότουρκους στις αρχές του εικοστού αιώνα. Η αρμενική οργάνωση για την απελευθέρωση της Αρμενίας, ASALA, εξαπέλυσε στα μέσα της δεκαετίας του 1970 δυναμική εκστρατεία που κόστισε την ζωή περισσότερων από σαράντα Τούρκων διπλωματών σ' ολόκληρο τον κόσμο. Βάση της ASALA ήταν ο Λίβανος. Στη διάρκεια της εκστρατείας του Ισραήλ κατά των Παλαιστινίων στον Λίβανο το 1982, οι ισραηλινές δυνάμεις κατέλαβαν πολλές βάσεις Αρμενίων ανταρτών και συνέλα-

βαν μεγάλο αριθμό Αρμενίων μαχητών και αρχιερακού υλικού. Το Ισραήλ παραχώρησε στην Τουρκία πολλές πληροφορίες και στοιχεία για Αρμενίους που είχαν περιέλθει στον έλεγχό του και η τελευταία τα χρησιμοποίησε ανάλογα³⁴. Η συγκεκριμένη αυτή ενέργεια του Ισραήλ βοήθησε τα μέγιστα στην σταδιακή αναζωπύρωση του ισραηλινοτουρκικού άξονα διότι αυτός είχε απτά για τους Τούρκους αποτελέσματα στην καταπολέμηση της ASALA που άρχισε τότε να εφαρμόζεται δυναμικά από τις μυστικές και παραστρατιωτικές υπηρεσίες της Τουρκίας³⁵.

Η πιο σημαντική όμως απόδειξη συνέχειας της ισραηλινοτουρκικής συνεργασίας υπήρξε η σύμπραξη των δύο κρατών με τις Η.Π.Α. στην περιβόητη υπόθεση Ιράν-Κόντρα (Contragate). Η υπόθεση αφορούσε στην παράνομη πώληση αμερικανικών όπλων στους Ιρανούς επαναστάτες και την διάθεση των κερδών για τον εξοπλισμό των ανταρτών Κόντρας που πολεμούσαν τους Σαντινίστας στη Νικαράγουα. Όλα αυτά έγιναν σε κατάφορη παραβίαση της σχετικής αμερικανικής νομοθεσίας. Η συνεργασία των τριών χωρών στο θέμα συντονίστηκε από την κυβέρνηση Reagan και ξεκίνησε στις αρχές της δεκαετίας του ογδόντα. Μέχρι το 1985 είχε τεθεί σε λειτουργία μια αερογέφυρα μεταξύ Η.Π.Α., Ισραήλ και Τουρκίας που προμήθευε όπλα το Ιράν, το οποίο βρισκόταν σε εμπόλεμη κατάσταση με το Ιράκ. Το Ιράκ εξοπλιζόταν ταυτόχρονα και από τις Η.Π.Α. Ισραηλινά και αμερικανικά αεροσκάφη, που μετέφεραν πυραύλους Tow και αντιαεροπορικές συστοιχίες Hawk, απογειώνονταν από το Ισραήλ και διέσχιζαν τον εναέριο χώρο της Κύπρου με κατεύθυνση τις κουρδικές περιοχές της Ανατολικής Τουρκίας. Τελικός προορισμός τους ήταν η πόλη Tabriz του Ιράν όπου ξεφόρτωναν το φορτίο τους³⁶. Τα ταξίδια γίνονταν εν πλήρη σιγή και με ενδιάμεσες στάσεις στις βάσεις του Πενταγώνου που είχαν κατασκευασθεί πρόσφατα στην Ανατολική Τουρκία. Επίσης, η Τουρκία προμήθευε το Ιράν με σημαντικές ποσότητες αμερικανικού σιταριού, παραβιάζοντας την σχετική αμερικανική νομοθεσία, πάντοτε όμως εν γνώσει της κυβέρνησης Reagan. Καμιά σχεδόν σημασία δε δόθηκε στη συνεργασία Ισραήλ-Τουρκίας στην υπόθεση Κόντρας από τον αμερικανικό Τύπο. Το θέμα δεν εθίγει καν στις σχετικές ακροάσεις του αμερικανικού κοιγκρέσου στα τέλη της δεκαετίας του ογδόντα³⁷. Η υπόθεση Contragate ήταν ανάλογη της υπόθεσης Watergate. Στοιχειοθετούσε δηλαδή αδίκημα για την αποπομπή του Reagan από την προεδρία και την ποινική δίωξη των συνεργατών του.

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 άρχισαν, μεταξύ Τουρκίας και Ισραήλ, ουσιαστικές προσπάθειες και πράξεις για την αναζωπύρωση του άξονα Τουρκίας-Ισραήλ. Οι προσπάθειες αυτές εντατικοποιήθηκαν μετά τον πόλεμο στον Περσικό Κόλπο και τις συνομιλίες της Μαδρίτης (1991). Το αποτέλεσμα είναι η σημερινή δυναμική και η πολυεπίπεδη διάσταση σχέσεων ανάμεσα στα δύο κράτη. Το 1984, για παράδειγμα, έχουμε την πρώτη επίσκεψη Τούρκων κοινοβουλευτικών στο Ισραήλ. Πιο σημαντική όμως ενέργεια υπήρξε η αναβάθμιση, το 1986, της διπλωματικής εκπροσώπησης της Άγκυρας με την τοποθέτηση ενός διπλωμάτη καριέρας που κατείχε τον βαθμό του Πρέσβη, του Ekrem Guvendiren, ως αρχηγού της τουρ-

κικής αποστολής στο Τελ Αβίβ³⁸. Τον επόμενο χρόνο οι υπουργοί Εξωτερικών των δύο κρατών S. Peres και V. Halefoglu, συναντήθηκαν επίσημα στην Νέα Υόρκη κατά τη διάρκεια της Γενικής Συνέλευσης του Ο.Η.Ε. όπου εκεί, ερωτηθείς, ο κ. Peres δήλωσε δημόσια ότι το Ισραήλ και το εβραϊκό λόμπυ στις Η.Π.Α. υποστήριζαν την Τουρκία³⁹.

Ταυτόχρονα άρχισαν να αυξάνονται ο τουρισμός και το εμπόριο ανάμεσα στα δύο κράτη, να οργανώνονται ημεπίσμιες επισκέψεις και να εμφανίζεται αρθρογραφία στον Τύπο για την ανάγκη σύσφιξης των σχέσεων των δύο κρατών⁴⁰. Δρομολογήθηκε επίσης ένα σημαντικό, από συμβολική άποψη, πολιτισμικό γεγονός. Αποφασίστηκε, κυρίως με πρωτοβουλία Τουρκοαμερικανών και Τουρκοεβραίων, ο μεγαλοπρεπής πανηγυρισμός στην Κωνσταντινούπολη κυρίως, αλλά επίσης στο Ισραήλ και τις Η.Π.Α., της πεντακοσιοστής επετείου της εκδίωξης των Εβραίων από την Ισπανία (1492) και την πρόσκλησή τους να εγκατασταθούν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία από τον τότε σουλτάνο Μπείαζίτ⁴¹. Το γεγονός αυτό, στο οποίο δόθηκε πολύ μεγάλη δημοσιότητα το 1992 όταν έλαβε χώρα, επιστέγασε και συμβολικά τις συντονισμένες προσπάθειες της προηγούμενης δεκαετίας για την πλήρη αποκατάσταση των τουρκοϊσραηλινών σχέσεων σε παγκόσμιο επίπεδο.

Η πολιτική βούληση των δύο κρατών για την σύσφιξη των σχέσεών τους δεν επηρεάστηκε από πέντε καταφανώς αρνητικά γεγονότα που έλαβαν χώρα την ίδια περίοδο⁴². Τον Φεβρουάριο του 1986 το ισραηλινό Ναυτικό πολυβόλησε το τουρκικό εμπορικό πλοίο «Laros I». Ο πλοίαρχος σκοτώθηκε ενώ το πλήρωμα τέθηκε υπό κράτηση με την κατηγορία της διεξαγωγής λαθρεμπορίου. Τον Σεπτέμβριο του 1986, είκοσι ένας Τουρκοεβραίοι, συμπεριλαμβανομένων και επτά ραββίνων, δολοφονήθηκαν εν ψυχρώ μετά από βομβιστική επίθεση εναντίον της Συναγωγής Neve Shalom, στην Κωνσταντινούπολη. Οι δράστες ουδέποτε συνελήφθησαν και το γεγονός αποσιωπήθηκε και από τις δύο πλευρές. Το τρίτο γεγονός ήταν η αποστολή ενός μεγάλου αριθμού βομβών μέσω ταχυδρομείου από την Τουρκία σε διάφορους αποδέκτες στο Ισραήλ. Το τέταρτο γεγονός ήταν η παλαιστινιακή *intifada* και η αματηρή καταστολή της από το Ισραήλ. Η Τουρκία περιορίστηκε σε διακηρυκτικού χαρακτήρα καταδίκες του Ισραήλ. Όμως η εξελικτική πορεία των ισραηλινoturκικών σχέσεων δεν επηρεάστηκε. Και το πέμπτο γεγονός που πέρασε επίσης χωρίς σημαντικές επιπτώσεις ήταν η αναγνώριση από την Άγκυρα του παλαιστινιακού κράτους που ανακηρύχθηκε τον Νοέμβριο του 1988.

Τέλος, ως προπομπό των εξελίξεων της επόμενης δεκαετίας πρέπει να μνημονευθούν δύο ακόμη συναφή γεγονότα. Η αποκάλυψη στο εξειδικευμένο περιοδικό *Jane's Defence Weekly*, τον Μάρτιο του 1988, της είδησης ότι το αμυντικό εξοπλιστικό πακέτο που το Ισραήλ είχε ήδη πωλήσει προς την Τουρκία ήταν της τάξης των δύο δισεκατομμυρίων δολαρίων και ότι σύντομα θα ανακοινωθεί συμφωνία για τον εκσυγχρονισμό των τουρκικών *Phantoms F-4E* και του τουρκικού πυροβολικού, από τους Ισραηλινούς⁴³. Η αποκάλυψη αυτή, όπως είναι τώρα γνωστό, υλοποιήθηκε με καθυστέρηση οκτώ ετών. Το άλλο γεγονός ήταν η είδηση που δημοσιεύθηκε στον ισραηλινό Τύπο, τον Οκτώβριο του 1989, ότι η Τουρκία

θα επιτρέψει την συμμετοχή εταιρειών του Ισραήλ σε μεγάλο διεθνές πρόγραμμα ανάπτυξης της γεωργίας στην Ανατολική Τουρκία⁴⁴. Η συμμετοχή των Ισραηλινών άρχισε αμέσως.

Η δημοσιοποίηση του άξονα

Αμέσως μετά τον πόλεμο στον Περσικό Κόλπο και την έναρξη της αμερικανικής πρωτοβουλίας για την επίλυση του Μεσανατολικού, η Άγκυρα αποφάσισε την πλήρη και άνευ όρων αποκατάσταση των τουρκοϊσραηλινών σχέσεων. Ταυτόχρονα όμως και σκόπιμα, διαπιστεύθηκε και Τούρκος πρέσβης στο «κράτος της Παλαιστίνης» που το 1991 είχε προσωρινή έδρα του το αρχηγείο της PLO στην Τυνησία⁴⁵. Λίγο πριν τους λαμπρούς εορτασμούς στην Κωνσταντινούπολη το 1992 για την πεντακοσιοστή επέτειο της εγκατάστασης των Ισπανοεβραίων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, συνομολογήθηκε η πρώτη επίσημη συμφωνία ανάμεσα στην Τουρκία και το Ισραήλ. Αφορούσε τον τουρισμό και υπεγράφη τον Ιούνιο του 1992 στο Ισραήλ από Τούρκο υπουργό, στην πρώτη από εικοσαετίας επίσκεψη Τούρκου υπουργού, του Abdul Kadir Ate, στο Ισραήλ⁴⁶. Θα ακολουθήσει η «ιδιωτική» επίσκεψη του προέδρου του Ισραήλ στην Τουρκία Chaim Herzog για τους εορτασμούς όπου θα συναντηθεί με τον πρωθυπουργό και τον Τούρκο πρόεδρο. Μετά την επίσκεψη Herzog οι αμοιβαίες, επίσημες και μη, επισκέψεις θα λάβουν τη μορφή χιονοστιβάδας.

Χαρακτηριστικά αναφέρονται οι αμοιβαίες επισκέψεις υπηρεσιακών παραγόντων των αντίστοιχων υπουργείων Εξωτερικών, η επίσκεψη του Ισραηλινού πρωθυπουργού S. Peres για την κηδεία του T. Ozal και η επίσκεψη του Τούρκου υπουργού Εξωτερικών H. Cetin τον Νοέμβριο του 1993 στο Ισραήλ. Στην διάρκεια της επίσκεψης αυτής δηλώθηκε επίσημα ότι μία νέα τάξη αναδύεται στην Μέση Ανατολή και ότι οι δύο χώρες είναι αποφασισμένες να συνεργαστούν (collaborate) για την δημιουργία μίας νέας τάξης πραγμάτων στην Μέση Ανατολή⁴⁷.

Την επίσκεψη Cetin ακολούθησε αυτή του προέδρου Ezer Weizman στην Άγκυρα (Ιανουάριος 1994) και του Ισραηλινού υπουργού Εξωτερικών τον Ιούνιο του 1995 με πολυάριθμη εμπορική ακολουθία. Τον Νοέμβριο του 1995 έχουμε και την πρώτη επίσκεψη Τούρκου πρωθυπουργού, της T. Ciller, στο Ισραήλ όπου υπεγράφη, για πρώτη φορά σε επίπεδο ηγετών από το 1958, συμφωνία για την καταπολέμηση της διακίνησης ναρκωτικών, της τρομοκρατίας και άλλων σοβαρών εγκλημάτων⁴⁸. Η αναβίωση των τουρκοϊσραηλινών σχέσεων επιστεγάστηκε με την πρώτη επίσκεψη Τούρκου προέδρου στο Ισραήλ, του Suleyman Demirel, η οποία έλαβε χώρα από τις 11-14 Μαρτίου του 1996, όπου συμφωνήθηκε η δημιουργία καθεστώτος ελεύθερου εμπορίου ανάμεσα στα δύο κράτη⁴⁹. Συνομολογήθηκαν επίσης συμφωνίες για την προώθηση και προστασία των επενδύσεων, για την αποφυγή διπλής φορολογίας για συνεργασία σε κοινές επενδύσεις κυρίως στο Azerbaijan και χώρες της Κεντρικής Ασίας, κ.α., όπως, για παράδειγμα, στον τομέα της ιατρικής, της

τεχνολογίας, της βιομηχανίας, της γεωργίας, του περιβάλλοντος κ.λπ.⁵⁰

Η μυστική όμως ατζέντα των τουρκοϊσραηλινών συνομιλιών, που δεν γνωστοποιήθηκε μέχρι τον Φεβρουάριο του 1996 αλλά προχωρούσε παράλληλα, αφορούσε στη στρατιωτική συνεργασία ανάμεσα στις δύο χώρες. Η συνεργασία αυτή έχει τον πρωτεύοντα ρόλο στις σχέσεις των δύο κρατών και βρίσκει καθολική υποστήριξη από τις αντίστοιχες στρατιωτικές ελίτ.

Όπως τονίστηκε στην αρχή της μελέτης, η Τουρκία είναι αυτή που επιδιώξε την άμεση αναβάθμιση των σχέσεων ανάμεσα στις δυο χώρες αντιστρέφοντας την πολιτική που ήθελε το Ισραήλ να επιδιώκει την εμβάθυνση των σχέσεων. Η πρωτοβουλία για την άμεση αναβάθμιση ανήκε στην τουρκική στρατιωτική ηγεσία που, όπως είναι γνωστό, έχει και τον καθοριστικό ρόλο στη χάραξη και διαμόρφωση της πολιτικής για την ασφάλεια της Τουρκίας.

Η δημοσιοποίηση των στρατιωτικών συμφωνιών έγινε τον Φεβρουάριο του 1996. Οι διαπραγματεύσεις όμως για την συνομολόγησή της άρχισαν την περίοδο 1991-1993. Αρχικά συνομολογήθηκε, στις 31 Μαρτίου του 1994, συμφωνία για την ασφάλεια απορρήτων ανάμεσα στις δύο χώρες. Η συμφωνία αυτή διέπει όλες τις μετέπειτα. Ακολούθησαν δύο άλλες συμφωνίες. Στις 18 Σεπτεμβρίου 1995 υπεγράφη το επιμέρους «Memorandum on Military Aircraft and Training» και έξι μήνες αργότερα, στις 23 Φεβρουαρίου, η συμφωνία «The Agreement on Military Training Cooperation»⁵¹. Είναι γνωστό ότι η συμφωνία του Φεβρουαρίου υπεγράφη στο Τελ Αβίβ από τον υπαρχηγό του τουρκικού Γ.Ε.ΕΘ.Α. Cevik Bir και τον γενικό γραμματέα του υπουργείου Άμυνας David Ivry. Αν και η ύπαρξη της συγκεκριμένης συμφωνίας ήταν γνωστή από τα τέλη Φεβρουαρίου, οι διεθνείς αντιδράσεις γύρω από την στρατιωτική συνεργασία των δύο χωρών δεν εκδηλώθηκαν μέχρι τον Απρίλιο, όταν άρχισαν να διαρρέουν στον τουρκικό ισραηλινό και διεθνή Τύπο, λεπτομέρειες και στοιχεία για το περιεχόμενό τους και εκτιμήσεις για την στρατηγική τους σημασία⁵².

Λόγω των αντιδράσεων και για λόγους δημοσίων σχέσεων, Τουρκία και Ισραήλ, κυρίως όμως η Τουρκία, προσπάθησαν να υποβαθμίσουν την σημασία των στρατιωτικών συμφωνιών παρουσιάζοντας αυτές ως συμφωνίες ρουτίνας παρόμοιες ή ανάλογες με συμφωνίες που συνηθίζονται σε διμερείς διακρατικές σχέσεις⁵³. Επιπλέον, τα υπουργεία Άμυνας και Εξωτερικών της Τουρκίας διατείνονταν ότι οι συμφωνίες δεν ήταν παρά το φυσικό επακόλουθο της ειρηνευτικής διαδικασίας στην Μέση Ανατολή που είχαν δρομολογήσει οι συμφωνίες του Όσλο το 1993. Παράλληλα οι δυο χώρες υποστήριζαν ότι οι συμφωνίες δεν στρέφονταν εναντίον τρίτων χωρών ούτε αποσκοπούσαν στην αναπροσαρμογή ή ακόμη και στην ανατροπή των αμυντικών δεδομένων στη Μέση Ανατολή και στον Περσικό Κόλπο με την δημιουργία ενός ηγεμονικού άξονα Άγκυρας-Ιερουσαλήμ.

Τη θέση αυτή έσπευσαν να υιοθετήσουν, μετά από ισραηλινές διαβεβαιώσεις υψηλού επιπέδου όπως δήλωσαν, οι κυβερνήσεις Αθήνας και Λευκωσίας. Έγινε μάλιστα αναφορά στην ύπαρξη στρατιωτικής συμφωνίας μεταξύ Ισραήλ-Ελλάδας που είχε υπογραφεί το 1994, φαινομενικά δηλαδή προτού υπογραφεί η αντίστοιχη

συμφωνία του Ισραήλ με την Τουρκία και η οποία κατά τον τότε πρέσβη του Ισραήλ στην Αθήνα, Ντέιβιντ Σάσον, αλλά και σύμφωνα με Έλληνες αξιωματούχους, ήταν πολύ πιο σημαντική από την συμφωνία Ισραήλ-Τουρκίας⁵⁴.

Οι συμφωνίες όμως ανάμεσα στην Τουρκία και το Ισραήλ ήταν και απεδείχθησαν κάθε άλλο παρά συμφωνίες ρουτίνας. Οι συμφωνίες είναι πενταετούς διάρκειας και αναθεωρούνται ετησίως. Πρόκειται για συμφωνίες μείζονος στρατηγικής σημασίας που άπτονται των ζωτικών συμφερόντων ασφαλείας των δύο κρατών και αφορούν, όπως ήδη τονίστηκε, σ' ένα ευρύτατο φάσμα πολιτικο-στρατιωτικής συνεργασίας.

Τις αρχικές συμφωνίες ακολούθησαν και άλλες όπως π.χ. αυτή του εκσυγχρονισμού των τουρκικών Phantoms F-4E από τους Ισραηλινούς, με ισραηλινά συμβόλαια πιστώσεων της τάξης των 650 περίπου εκατομμυρίων δολαρίων⁵⁵. Η τελική υπογραφή της συγκεκριμένης συμφωνίας έχει και ιδιαίτερη πολιτική σημασία διότι υπεγράφη στις 5 Δεκεμβρίου του 1997 από τον τότε ισλαμιστή πρωθυπουργό N. Erbakan, γνωστό για τον αντισημιτισμό του αλλά και την διακηρυγμένη θέση του ότι εάν αναλάμβανε την εξουσία θα ακύρωνε τις συμφωνίες Τουρκίας-Ισραήλ. Κάτι τέτοιο βέβαια δε συνέβη διότι δεν το επέτρεψαν οι στρατιωτικοί. Και αυτό το γνώριζαν όλοι και πρωτίστως ο ίδιος ο Erbakan⁵⁶.

Εάν τα σημερινά δεδομένα στην ευρύτερη Μέση Ανατολή παραμείνουν ως έχουν, τότε οι προοπτικές ανάπτυξης των ισραηλινοτουρκικών σχέσεων θα είναι απεριόριστες. Αυτό ήδη διαφάνηκε από την τριήμερη ιστορική επίσκεψη του Ισραηλινού υπουργού Άμυνας Yitzak Mordechai στην Άγκυρα (9-11 Δεκεμβρίου 1997) όπου του επιφυλάχθηκε υποδοχή αρχηγού κράτους και όπου συνομολογήθηκαν επιπλέον συμφωνίες που περιλαμβάνουν έως και συνεργασίες στο διάστημα⁵⁷. Όπως έγραφε χαρακτηριστικά ο ανταποκριτής ισραηλινής εφημερίδας για αμυντικά θέματα που συνόδευε τον υπουργό του: «οι υπό ανάπτυξη σχέσεις με την Τουρκία είναι εφάμιλλες μόνο με τις σχέσεις Ισραήλ-Η.Π.Α.»⁵⁸.

Και όπως είναι γνωστό Η.Π.Α.-Ισραήλ-Τουρκία έλαβαν μέρος σε κοινά ναυτικά γυμνάσια στην Ανατολική Μεσόγειο που πραγματοποιήθηκαν στις αρχές Ιανουαρίου 1998. Λόγω των αντιδράσεων εκ μέρους άλλων κρατών της ευρύτερης περιοχής, τα γυμνάσια αυτά παρουσιάστηκαν ως γυμνάσια «έρευνας και διάσωσης» που κάθε άλλο παρά τέτοια ήταν⁵⁹.

Συμπέρασμα

Στην εργασία αυτή προσπάθησα να καταδείξω την ύπαρξη συνέχειας και διαχρονικότητας στις σχέσεις Ισραήλ-Τουρκίας. Υπήρχε και εξακολουθεί να υπάρχει μια σταθερή συνιστώσα στις σχέσεις των δύο κρατών. Είναι ακριβώς αυτή η διαχρονικότητα σύμπλευσης και ενίοτε ταύτισης των τουρκοϊσραηλινών συμφερόντων που καθιστούν την πρόσφατη αναζωπύρωση των διμερών σχέσεων Ισραήλ-Τουρκίας δύσκολα αναστρέψιμη και ταυτόχρονα επικίνδυνη για τον Ελληνισμό. Η

πολύμορφη και πολυεπίπεδη σχέση ανάμεσα στην Τουρκία και το Ισραήλ αυξάνει δραματικά τις στρατιωτικές δυνατότητες της Τουρκίας σε ενδεχόμενο μελλοντικό πόλεμο, ενώ παράλληλα ενισχύει την πολιτική της επιρροή στα δυτικά κέντρα αποφάσεων.

Την αναζωπύρωση των τουρκοϊσραηλινών σχέσεων διευκόλυνε η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και η δυναμική της ειρηνευτικής διαδικασίας στην Μέση Ανατολή αλλά, όπως τονίστηκε, δεν ήταν αυτά που την δημιούργησαν. Οι πρόσφατες συμφωνίες και το παρελθόν από το οποίο πηγάζουν τοποθετούν τις σχέσεις Άγκυρας-Ιερουσαλήμ σε ξεχωριστό επίπεδο. Από τουρκικής πλευράς, η συμμαχία έχει την υποστήριξη του στρατιωτικοκεμαλικού κατεστημένου και της εμποροβιομηχανικής τάξης. Από πλευράς Ισραήλ, η υποστήριξη είναι καθολική.

Πρέπει τέλος να υπογραμμισθεί και ο ρόλος των Η.Π.Α. Οι Η.Π.Α. υποστηρίζουν και επικροτούν τον τουρκοϊσραηλινό άξονα, για την σφυρηλάτηση του οποίου διεδραμάτισαν άλλωστε καθοριστικό ρόλο τόσο στην δεκαετία του πενήντα όσο και πρόσφατα. Τέλος πρέπει να υπογραμμισθεί ότι η εμβάθυνση των τουρκοϊσραηλινών σχέσεων επιδιώκεται από τους Τούρκους ως αντιστάθμισμα της υποβάθμισης του ρόλου της Τουρκίας στην στρατηγική ασφαλείας των Η.Π.Α. μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Με την ανάπτυξη των σχέσεών της με το Ισραήλ, η Τουρκία αποβλέπει στη διατήρηση της στρατηγικής της ισχύος, την συντήρηση μέσω Ισραήλ των σχέσεών της με τις Η.Π.Α. και τη στράτευση των ανά του κόσμου Εβραίων, και κυρίως των Αμερικανοεβραίων, ως εκπροσώπων των συμφερόντων της Άγκυρας. Αυτό καταφαίνεται κατά κύριο λόγο στις Η.Π.Α. όπου αμερικανοεβραϊκές οργανώσεις όπως είναι το AIPAC (American-Israeli Political Action Committee) και ερευνητικά κέντρα όπως το Jewish Institute for National Security Affairs (JINSA), το Washington for Near East Policy κ.ά., δρουν τελείως αποκάλυπτα ως εκπρόσωποι και των τουρκικών συμφερόντων⁶⁰.

Αντίθετα με ό,τι ίσως πιστεύεται, ούτε το τέλος του Ψυχρού Πολέμου ούτε η διεύρυνση του Ν.Α.Τ.Ο. αλλά ούτε και η εμπέδωση της ειρήνης στην Μέση Ανατολή εξυπηρετούν τα συμφέροντα του τουρκικού κράτους όπως αυτά ερμηνεύονται από την σημερινή κεμαλική νομενκλατούρα. Τα τουρκικά καθεστώτα ευδοκούν και θεριεύουν κάτω από συνθήκες αντιπαράθεσης και πολέμου όπως ακριβώς η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Την στιγμή που οι Οθωμανοί έχασαν την δυνατότητα να καταδυναστεύουν, να πολεμούν και να επεκτείνονται, άρχισε για αυτούς η αντίστροφη μέτρηση. Η εμπέδωση λοιπόν της ειρήνης στην Μέση Ανατολή θα βλάψει όσο καμία άλλη πολιτική τα συμφέροντα του κεμαλικού κράτους, του οποίου επιπρόσθετα, η πολιτική ιδεολογία βρίσκεται ήδη σε αδιέξοδο⁶¹.

Εισηγήσεις Πολιτικής

1. Η χρισμότητα της σημασίας της εξομάλυνσης των σχέσεων Η.Π.Α.-Ιράν επιβάλλει στην Ελλάδα να έχει μία ενεργό πολιτική στον ευρύτερο μεσανατολικό

χώρο. Πρέπει η Ελλάδα να υποδοθηθεί με κάθε δυνατό τρόπο την ύφεση και εξομάλυνση των αμερικανοϊρανικών σχέσεων. Τονίστηκε ότι η εξομάλυνση των σχέσεων Η.Π.Α.-Ιράν μπορεί, κάτω από προϋποθέσεις, ακόμη και να ακυρώσει τον τουρκοϊσραηλινό άξονα.

2. Ελλάδα και Κύπρος πρέπει να πράξουν το παν για να προωθηθεί η ειρηνευτική διαδικασία στην Μέση Ανατολή και κυρίως η διαδικασία ειρήνης ανάμεσα στο Ισραήλ και την Συρία. Η εξομάλυνση των σχέσεων Ισραήλ-Συρίας αποδυναμώνει τον άξονα Τουρκίας-Ισραήλ.

3. Πρέπει να ενισχυθούν και να διευρυνθούν οι πολιτικές και στρατιωτικές σχέσεις με την Αίγυπτο η οποία παραμένει ηγέτιδα δύναμη στην Μέση Ανατολή.

4. Με βάση την αρχή ότι η ειρήνη στην Μέση Ανατολή δεν εξυπηρετεί τα τουρκικά συμφέροντα, πρέπει να βοηθηθεί η ύφεση και η εξομάλυνση των σχέσεων ανάμεσα στη Συρία και το Ιράκ και σε τελική ανάλυση ανάμεσα στο Ιράν και στο Ιράκ.

5. Σχέσεις Ελλάδας-Ισραήλ-Κύπρου.

α) Οι σχέσεις Ελληνισμού-Ισραήλ παραμένουν υποβαθμισμένες και αυτό όχι λόγω ισραηλινής υπαιτιότητας. Ανεξάρτητα όμως, η οποιαδήποτε σχέση Ελλάδας-Κύπρου με το Ισραήλ δεν μπορεί να λάβει την μορφή στρατηγικής σχέσης ανάλογης με αυτή που ιστορικά υφίσταται μεταξύ Ισραήλ-Τουρκίας. Η Ελλάδα δεν μπορεί ν' ανταγωνιστεί την Τουρκία στον τομέα αυτό και γι' αυτό δεν πρέπει να επιδιώξει κάτι τέτοιο. Η Κύπρος διατηρεί, ιστορικά, καλύτερες σχέσεις με το Ισραήλ παρά η Ελλάδα και αυτό το πλεονέκτημα πρέπει να τύχει σωστής εκμετάλλευσης για τα συμφέροντα του Ελληνισμού. Όμως σε τελική ανάλυση, η επιδίωξη του εβραϊκού κράτους εξαρτάται όχι από οποιαδήποτε μορφή σχέση ανάμεσα στο Ισραήλ και την Τουρκία αλλά από τον ομφάλιο λώρο μεταξύ Ισραήλ και Δύσης, δηλαδή με τις Η.Π.Α. Ο λώρος αυτός περνά αναγκαστικά από το γεωγραφικό χώρο της Ανατολικής Μεσογείου. Και στο γεωγραφικό αυτό χώρο θα μπορούσαν Ελλάδα και Κύπρος να έχουν πρωτεύοντα και καθοριστικό ρόλο. Κατά τον κορυφαίο στρατηγικό αναλυτή και πρώην ηγετικό στέλεχος των ισραηλινών μυστικών υπηρεσιών — με προϋπηρεσία στην Ελλάδα και τα Βαλκάνια — Edward N. Luttwak ο έλεγχος της Ανατολικής Μεσογείου από μη φιλικές από το Ισραήλ δυνάμεις «είναι ασυμβίβαστος με την επιδίωξη του Ισραήλ». Στη διαπίστωση αυτή βρίσκει ακόμη ένα κλειδί περιορισμού και ίσως ακόμη της εξουδετέρωσης του άξονα Τουρκίας-Ισραήλ. Δυστυχώς, η κρατούσα αντίληψη των μανδαρίνων — και όχι μόνο — της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής αδυνατεί να κατανοήσει τη στρατηγική σημασία του ελλαδικού και κυπριακού χώρου. Και η αδυναμία αυτή αποκλείει πολιτικές που ξεπερνούν τα όρια της συμβατικής σοφίας και του συγκαταβατισμού.

β) Στο άμεσο μέλλον η Ελλάδα δεν πρέπει να επιδιώξει, δεδωσμένα και χωρίς προγραμματισμό, την αναβάθμιση των στρατιωτικών σχέσεών της με το Ισραήλ

— κυρίως — με συμβολικές πράξεις, δηλαδή κοινά στρατιωτικά γυμνάσια. Μια τέτοια πολιτική θα στείλει λάθος μήνυμα στους Ισραηλινούς και θα είναι αχρεία-στη πρόκληση για τους Άραβες κυρίως την Αίγυπτο και την Συρία. Επίσης, όπως τονίστηκε, ότι και να πράξει η Ελλάδα στο άμεσο μέλλον δεν μπορεί να αποκτήσει στρατηγική σχέση ανάλογη ή αντίστοιχη με αυτή που έχει το Ισραήλ με την Τουρκία. Για το άμεσο μέλλον, το Ισραήλ έχει κάνει τις επιλογές του.

Η Ελλάδα όμως πρέπει, με την πρέπουσα σοβαρότητα και αρμόζουσα αξιο-πρέπεια, να υποδείξει ότι η σχέση Τουρκίας-Ισραήλ αυξάνει τον τυχοδιωκτισμό και την επιθετικότητα της Άγκυρας έναντι της Ελλάδας και της Κύπρου. Δηλαδή αυξάνει τις πιθανότητες πολέμου. Το Ισραήλ πρέπει να έχει πλήρη επίγνωση του γεγονότος αυτού και των ευθυνών που συνεπάγονται. Παράλληλα, η Ελλάδα πρέπει να επιδιώξει την σταδιακή αναβάθμιση των σχέσεών της με το εβραϊκό κράτος. Κάτι τέτοιο δεν μπορεί να γίνει από την μία μέρα στην άλλη ενώ για την πραγμάτωση του στόχου αυτού χρειάζεται μακροπρόθεσμη στρατηγική. Κυρίως όμως χρειάζεται υπέρβαση πεπαλαιωμένων αντιλήψεων και προκαταλήψεων που εδρεύουν στο ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών εδώ και δεκαετίες.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Για τις καταβολές των τουρκοϊσραηλινών σχέσεων η μελέτη του Amikam Nachmani είναι μοναδική και απαραίτητη για την κατανόηση αυτού που ονομάζω διαχρονικό τουρκο-ισραηλινό άξονα. Βλέπε *Israel, Turkey and Greece* (London: Frank Cass and Co., Ltd, 1987) σελ. 13-82. Για τις πρόσφατες συμφωνίες βλέπε, Μάριος Λ. Ευρυδιάδης, *Η Πρόσφατη Συμφωνία Ισραήλ-Τουρκίας: Πολιτικοστρατιωτική Σημασία και Επιπτώσεις*, Αθήνα: Εταιρία Κοινωνικών και Οικονομικών Μελετών (Ε.ΚΟ.Μ.Ε.), Έρευνα αρ. 962, 11 Ιουνίου 1996. Η μελέτη αναδημοσιεύθηκε στα *Τετράδια*, αρ. 39-40 (Άνοιξη-Χειμώνας 1996), σελ. 31-42. Βλέπε επίσης του ιδίου, «Israel and Turkey Long Latent Alliance Now Flaunted», *The Cyprus Weekly*, June 21-27, 1996. Για τις εξελίξεις 1996-1998 βλέπε του ιδίου, «Η Συμμαχία Τουρκίας-Ισραήλ», *E21* τχ. 21-22 (Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1997), σελ. 26-28 και «Ισραήλ και ελληνοτουρκικά», *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 28 Σεπτεμβρίου 1998.

2. Cf. Stephen M. Walt, *The Origins of Alliances*, (Ithaca: Cornell University Press, 1987).

3. Βλέπε: Παράρτημα όπου παρατίθενται τρία επίσημα κείμενα που δίδουν το στίγμα της στρατηγικής συνεργασίας ανάμεσα στις Η.Π.Α. και το Ισραήλ και την εξελικτική πορεία των αμερικανοϊσραηλινών στρατιωτικών σχέσεων. Βλέπε επίσης Richard B. Straus, «Israeli New Super Lobby in Washington: Reagan and Co.», *The Washington Post* April 27, 1986.

4. *Ibid*.

5. Μετά την δημοσιοποίηση των πρόσφατων συμφωνιών Τουρκίας-Ισραήλ, δημοσιεύθηκαν αρκετά άρθρα και αναλύσεις στο διεθνή Τύπο και σε εξειδικευμένα περιοδικά. Βλέπε, τις σημειώσεις και τις παραπομπές στην μελέτη μου, «Η Πρόσφατη Συμφωνία

Ισραήλ Τουρκίας: Πολιτικοστρατιωτική Σημασία και Επιπτώσεις», *op.cit.* Βλέπε επίσης χαρακτηριστικά: Ed Blanche, «Long Term Turkish Plans May Tighten Israeli Ties», *Jane's Defense Weekly*, February 5, 1997· Stephen Kinzer, «The Middle East's New Friendship», *The New York Times*, April 13, 1997· Rod Usher, «A Potent Compination: Growing Ties Between Israel and Turkey are Steadily Changing the Regional Balance of Power», *Time* Vol. 149, No. 22 (June 2, 1997)· Robert Olson, «Israel and Turkey Spread Alarm», *Middle East International*, May 16, 1997· Michael Eisenstadt, «Turkish Israeli Military Cooperation: An Assessment», *The Washington Institute, Policy Watch*, No. 262 (July 24, 1997)· Metehan Demir, «The Turkish-Israeli Ties in the Spotlight», *Turkish Probe*, May 16, 1997· Saadet Oruc, «Turkish Israeli Ties in the Eve of the 21st Century», *Turkish Daily News*, December 3, 1997· Ammon Barzilai, «Allies with Ankara», *Ha'aretz* (Internet Edition) December 8, 1997· Efraim Inbar, «A New Balance of Power», *The Jerusalem Post* (Internet Edition) December 15, 1997· Daniel Pipes, «The Turkish-Israeli Entente», *The National Interests*, No. 50 (Winter 1997/1998), pp. 31-38.

6. Ευρυδιάδης, (Ε.ΚΟ.ΜΕ.), *op.cit.*

7. Για τις προσπάθειες των Ισραηλινών, βλέπε Nachmani, *op.cit.*, *passim*. Οι όροι αντιστράφηκαν με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου όταν οι Τούρκοι συνειδητοποίησαν ότι έχαναν τον στρατηγικό τους ρόλο στην πολιτική ασφαλείας των Η.Π.Α.

8. Ευρυδιάδης, (Ε.ΚΟ.ΜΕ.), *op.cit.*

9. Μάριος Α. Ευρυδιάδης, «Οι Άξονες και οι Αντι-Άξονες στην Μέση Ανατολή», *Τύπος της Κυριακής*, 3 Αυγούστου, 1997. Βλέπε επίσης: «Syria's Agreement with Iraq is Opening a New Eastern Front», *Jane's Defense Weekly*, June 25, 1997 και Daniel Pearl, Hugh Pope, «Talk of a Syria-Iraq-Iran Axis Grips Arabs», *The Wall Street Journal*, June 27, 1997.

10. Στην θέση αυτή οι Ισραηλινοί απαντούν ότι τους Τούρκους θα τους στήριζαν και θα τους εξοπλίζουν άλλοι εάν δεν το έκαναν οι Ισραηλίτες. Και ότι χώρες όπως οι Η.Π.Α. εξοπλίζουν για δεκαετίες την Τουρκία. Αυτό είναι γεγονός. Αλλά οι σχέσεις Τουρκίας και Η.Π.Α. είναι σχέσεις εξάρτησης που επιτρέπουν στις Η.Π.Α. να "ελέγχουν" εάν θελήσουν την επιθετικότητα της Άγκυρας. Κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει με τις τουρκοϊσραηλινές σχέσεις. Επιπρόσθετα οι Τούρκοι έχουν την αντίληψη ότι η συμμαχία τους με το Ισραήλ τους εξασφαλίζει την υποστήριξη/ανοχή της εβραϊκής Διασποράς και κυρίως των Αμερικανοεβραίων. Η αντίληψη αυτή αυξάνει τον τυχοδιωκτισμό της Άγκυρας.

11. Η αναφορά εδώ είναι στις αποτυχημένες προσπάθειες δημιουργίας του Middle East Defense Organisation (M.E.D.O.) και αργότερα του Συμφώνου της Βαγδάτης για να ελεγχθεί ο ευρύτερος μεσανατολικός χώρος από τους Δυτικούς και να καταπιεσθεί ο αραβικός εθνικισμός όπως εκφραζόταν από τον Νάσερ. Στην αποτυχημένη αυτή προσπάθεια, Τουρκία και Ισραήλ συστρατεύθηκαν με την Δύση. Βλέπε παρακάτω.

12. Βλέπε: «Possible Washington Tehran Dialogue?» *Cosmos* (Athens), Vol. 2, No. 4, (November-December), 1997.

13. Η επίσημη αμερικανική θέση είναι ότι (α) θα πρέπει να υπάρχουν πολλαπλοί δίοδοι (multiple routes) για την μεταφορά του πετρελαίου στην διεθνή αγορά (β) ότι ένας από τους αγωγούς πρέπει να είναι ο αγωγός Baku-Ceyhan, (γ) ότι θα πρέπει να δημιουργηθεί στρατηγική συνεργασία με την Τουρκία σε θέματα ενέργειας και (δ) ότι το Ιράν ως δίοδος θα πρέπει να αποκλεισθεί. Η στρατηγική αυτή όμως αγνοεί την οικονομική διάσταση του

θέματος που με την περιθωριοποίηση του Ιράν θα επιβαρύνει τις πολυεθνικές εταιρείες πετρελαίου με πολλά δισεκατομμύρια δολάρια. Την πραγματικότητα αυτή δεν αγνοούν οι Τούρκοι που παρακολουθούν με νευρικήτητα το ενδεχόμενο εξομάλυνσης των αμερικανο-ιρανικών σχέσεων. Βλέπε π.χ. Ferai Tinc, *Hurriyet*, 12 Ιανουαρίου, 1998.

14. Cf. «Changing Course in the Persian Gulf», Σειρά άρθρων των Zbigniew Brezinski, Brent Scowcroft, Richard Murphy, Jahangir Amuzegar, Graham Fuller and Ian Lesser, *Foreign Affairs*, Vol. 76, No. 3 (May – June 1997), pp. 20-51.

15. Βλέπε Nachmani, *op.cit.*, σελ. 74-78 και Uri Bialer, «The Iranian Connection in Israel's Foreign Policy 1948-1951», *The Middle East Journal*, Vol. 39, No. 2 (Spring, 1985), *passim*.

16. Nachmani, *op.cit.*, σελ. 3-40 και *passim*.

17. Η αναφορά εδώ είναι στην περιβόητη συμφωνία Trident ανάμεσα στις μυστικές υπηρεσίες Ισραήλ, Τουρκίας, Ιράν που επιστημοποιήθηκε το 1958 αλλά που υφίστατο ανεπίσημα από τις αρχές της δεκαετίας του πενήντα. Βλ. Ευρυδιάδης *op.cit.*, σελ. 10 και παραθέματα ειδικά την απόρρητη έκθεση της CIA τον Μάρτη του 1979, *Israel Foreign Intelligence and Security Services*. Βλέπε επίσης παρακάτω.

18. Nachmani, *op.cit.*, σελ. 50-55.

19. *Ibid.*, σελ. 8-12.

20. *Ibid.*, σελ. 74-75. Για την αμερικανική πολιτική στην Μέση Ανατολή την περίοδο αυτή βλέπε γενικά: Robert Stephens, *Nasser: A Political Biography* (New York: Simon and Schuster, 1971). Dwight D. Eisenhower, *Waging Peace, 1956-1961* (Garden City, New York: Doubleday and Company, 1965). Townsend Hoopes, *The Devil and John Foster Dulles* (Boston: Little Brown and Company, 1973). Wilbur Crane Eveland, *Ropes of Sand: America's Failure in the Middle East* (London: W. W. Norton and Company, 1980). George McGhee, *The U.S.-Turkish-NATO Middle East Connection* (New York: St. Martin's Press, 1990). John C. Campell, *Defense of the Middle East* (New York: Harper and Brothers, 1958).

21. Nachmani, *op.cit.*

22. Cf. George S. Harris, *Trouble Alliance* (Stanford: Hoover Institution Press, 1974), *passim* και cf. George E. Gruen, «Turkey's Relations with Israel and its Arab Neighbours», *Middle East Review* Vol. XVII, No. 3 (Spring 1985), pp. 33-43.

23. Steven V. Roberts, «Turkey Expanding Moslem Ties», *The New York Times*, May 27, 1976 και Feroz Ahmad, *The Turkish Experiment in Democracy* (Boulder, Colorado: Westview Press, 1977), σελ. 421-424.

24. Gruen, *op.cit.* Βλέπε επίσης του ιδίου, «Dynamic Progress in Turkish-Israeli Relations», *Israeli Affairs*, Vol. 1, No 4 (Summer 1995), σελ. 47-49.

25. *Ibid.*, σελ. 38.

26. *Ibid.*, σελ. 37.

27. Βλέπε Mehmet Ali Birand, *The General's Coup in Turkey* (London: Brassey's Defense Publishers, 1987) σελ. 40-42. Για τις απόψεις του Ecevit σε θέματα εξωτερικής πολιτικής την περίοδο αυτή που έχουν αμεσότητα σχέση και με τον σημερινό σημαντικό ρόλο του Ecevit στην διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής βλέπε Bulent Ecevit, «Turkey's New National Security Concept: What it Means for NATO», *Orbis*, Vol. 23, No. 3 (Fall 1979), σελ. 614-626. Βλέπε Μ. Ευρυδιάδη, «Τι σημαίνει μοντέλο Ετζεβίτ», *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 13 Ιουλίου, 1997.

28. Βλέπε σημείωση 17 ανωτέρω. Επίσης βλέπε Bialer, *op.cit.*

29. Η ανάδειξη της Τουρκίας ως ακρογωνιαίου λίθου της αμερικανικής περιφερειακής στρατηγικής την περίοδο αυτή αναπτύσσεται στην μελέτη του Euripides L. Evriviades, «The Evolving Role of Turkey in U.S. Contingency Planning and Soviet Reactions», John F. Kennedy School of Government, Harvard University, January 1984. Βλέπε επίσης, George C. Wilson, «Persian Gulf Oil Region Near Top of U.S. Defense Priority List», *The Washington Post*, June 2, 1982 και του ιδίου, «U.S.-Turkey Set Air Forces Near U.S.S.R.», *The Washington Post*, November 7, 1982.

30. Euripides L. Evriviades, *op.cit.*, και παραθέματα.

31. *Ibid.* Βλέπε επίσης, Bruce R. Kuniholm, «Turkey and NATO: Past, Present and Future», *Orbis*, Vol. 27, No. 2 (Summer 1983), *passim*.

32. Για λεπτομέρειες βλέπε την εξαιρετική μελέτη, Speros Vryonis Jr., *The Turkish State and History* (Thessaloniki: The Institute of Balkan Studies, Monograph 237, 1991) σελ. 89-131. Βλέπε επίσης R. Hrair Dekmejian, Angelos Themelis, *Ethnic Lobbies in US Foreign Policy*, Occasional Research Paper 13 (Athens: Institute of International Relations, 1997), *passim*. Μετά την παραίτησή του από την θέση του υφυπουργού για θέματα διεθνούς ασφαλείας στο Υπουργείο Άμυνας, ο κ. Perle έγινε ατζέντης της Άγκυρας με συμβόλαιο που πλησίαζε το ένα εκατομμύριο δολάρια το χρόνο. John J. Fiaka, «Former Defense Official Creates Firm to Lobby in Washington for Turkey», *The Wall Street Journal*, February 16, 1989. Πριν γίνει υφυπουργός, και για ένα διάστημα, ο Perle προωθούσε την πώληση του καταδιωκτικού F-20 που κατασκεύαζε η εταιρεία Northrop. Παράλληλα αμείβετο από την ισραηλινή εταιρεία Israeli Sultan, της οποίας εξασφάλιζε συμβόλαια με αμερικανικές εταιρείες. Βλέπε Hugh Lucas, «Possible U.S. Deals with Israel, Saudi Arabia», *Jane's Defense Weekly*, February 2, 1985.

33. Για το ρόλο αυτό και άλλα συναφή βλέπε Vera Beaudin Saeedpour, «Ties that Bind», *Kurdish Life*, No. 6 (Spring 1993). Βλέπε επίσης Titos Leonidas, «American Jews and Turkey», *The National Jewish Daily*, Vol. 15, No. 34 (February 23, 1987).

34. Murat Yetkin, «Turkey and Israel Start Afresh», *Turkish Probe*, November 18, 1993, σελ. 2 και Gruen (1995), *op.cit.*, σελ. 59.

35. Μετά τις πρόσφατες αποκαλύψεις που προέκυψαν από το σκάνδαλο Susurluk και την επίσημη παραδοχή του τουρκικού κράτους για τις σχέσεις ανάμεσα στο κράτος, την τουρκική μαφία και ακροδεξιές και φασιστικές οργανώσεις, αποκαλύφθηκε παράλληλα ότι το τουρκικό κράτος εξουσιοδότησε ακροδεξιά στοιχεία υπό την ηγεσία του Abdulah Catli να εξουδετερώσουν την ASALA. Ο Catli οργάνωσε εκτελέσεις στελεχών της ASALA τουλάχιστον μία εκ των οποίων έλαβε χώρα στην Ελλάδα το 1987. Τα ίδια κυκλώματα κράτους-μαφίας οργάνωσαν και εμπρησμούς ελληνικών δασών κάτι που αποκαλύφθηκε από τους εμπρηστές με αφορμή το σκάνδαλο Susurluk.

36. Βλέπε *Milliyet*, 20 Σεπτεμβρίου 1985.

37. Βλέπε Report of the Congressional Committes Investigating the Iran-Contra Affair, 100th Congress, 1st Session, H. Rept., No. 100-433, S. Rept. No 100-216, U.S. House of Representatives, *Select Committee On Secret Military Assistance to Iran and the Nicaraguan Opposition* (Washington: U.S. Government Printing Office, 1987), *passim*.

38. Βλ. Gruen (1995) *op.cit.*, σ. 50 και του ιδίου «Turkey's Potential Contributions to Arab-Israeli Peace», *Turkish Review of Middle Eastern Studies* (1994), σελ. 185.

39. «Είναι το εβραϊκό λόμπυ [στις Η.Π.Α.] θετικά διαχειόμενο προς την Τουρκία»

ρωτήθηκε ο κ. Peres μετά την συνάντησή του με τον Τούρκο ομόλογό του. «Το θέμα αυτό συζητήθηκε στην διάρκεια των συνομιλιών που είχα με τον υπουργό Εξωτερικών Halefoglu. Θα υποστηρίξουμε την Τουρκία. Η Τουρκία χρειάζεται την υποστήριξή μας», απάντησε ο κ. Peres. Βλέπε την αποκαλυπτική συνέντευξή του στην *Milliyet*, 1η Οκτωβρίου 1987. Ο κ. Peres απεκάλυψε επίσης ότι ανηλλάγησαν απόψεις για την έναρξη διαλόγου ανάμεσα στα δύο κράτη για οικονομικά και πολιτικά θέματα. Ο Peres θεωρείται από τους αρχιτέκτονες της αναζωπύρωσης του άξονα Ισραήλ-Τουρκίας στα πλαίσια της φιλοσοφίας του για μία «νέα τάξη πραγμάτων» στην Μέση Ανατολή. Cf. Shimon Peres, *The New Middle East* (New York: Henry Holt, 1998), *passim*.

40. Βλέπε για παράδειγμα το άρθρο του πρώην διπλωμάτη και αρθρογράφου Coskun Kirca, «Το ζήτημα της Συρίας», *Milliyet*, 27 Δεκεμβρίου, 1989, όπου γίνεται εισήγηση για την ανάγκη τουρκοϊσραηλινής συνεργασίας για να αντιμετωπισθεί η Συρία. Βλέπε επίσης Ilnur Cevik, «Ankara Working on Plan to Boost Ties with Israel», *Turkish Daily News*, April, 1990.

41. Βλέπε «Turkish Israeli Relations Gather Momentum», *Turkish Probe*, May 4, 1993.

42. Για τα γεγονότα αυτά βλέπε: «Huge Arms Deal with Turkey, *Israeli Foreign Affairs* (USA), April 1988, «At Least 21 Are Slain in Attack on Synagogue», *The New York Times*, September 7, 1986, «Turkish Envoy Vows Serious Approach on Bombs», *The Jerusalem Post*, December 31, 1987, Gruen (1994) *op.cit.*, σελ. 184-186, Gruen (1995), *op.cit.*, σελ. 50-51 και σελ. 67 σημ. 19.

43. Βλέπε, «Huge Arms Deal with Turkey», *op.cit.*

44. *Ibid.*

45. Βλέπε Yetkin, *op.cit.*, σελ. 2-3, Gruen (1994), *op.cit.*, σελ. 187 και Gruen (1995), *op.cit.*, σελ. 55-66.

46. Gruen (1995), *op.cit.*, σελ. 55.

47. *Ibid.*, σελ. 58. Οι Cetin και Peres επίσης υπέγραψαν μνημόνιο (memorandum of understanding) που έθετε τα πλαίσια για τις μελλοντικές πολιτικο-οικονομικές και εμπορικές σχέσεις και μία συμφωνία γενικής πολιτικής συνεργασίας. Βλέπε Yetkin, *op.cit.*, σελ. 3.

48. Gruen (1995), *op.cit.*, σελ. 59, Shireen T. Hunter, *Turkey at the Crossroads: Islamic Past or European Future?* (Brussels: Center for European Policy Studies, 1995), σελ. 100.

49. Burak Bekdill, «Turkey, Israel Move Close to Customs Pact», *Turkish Probe*, March 15, 1996, σελ. 24.

50. Ευρυδιάδης (Ε.ΚΟ.ΜΕ.), *op.cit.*, σελ. 2. Βλέπε επίσης «Army Chiefs Try to Play Down Military Accords with Israel», *Turkish Daily News*, June 5, 1996.

51. *Ibid.*

52. Cf. Alan Makovsky, «Turkish-Israeli Cooperation, the Peace Process, and the Region», *The Washington Institute Policy Watch* No. 195, (April 26, 1996).

53. Βλέπε για παράδειγμα το δελτίο τύπου της Τουρκικής Πρεσβείας στην Ουάσιγκτον που εξέδωσε για λογαριασμό της η εταιρεία δημοσίων σχέσεων Fleishman-Hillard Inc., «Turkey's Military Training Cooperation Agreement with Israel», April 10, 1996.

54. Ευρυδιάδης, *E21*, *op.cit.*, σελ. 26. Η συμφωνία Ελλάδας-Ισραήλ παραμένει όμως ουσιαστικά ανενεργή και αυτό όχι λόγω υπαιτιότητας της ισραηλινής πλευράς. Ανεξάρτη-

τα όμως από αυτό και υπό τις παρούσες συνθήκες, η Ελλάδα δεν μπορεί να ανταγωνισθεί την Τουρκία. Cf. Yossi Melman, «Like Sirtaki: One Step Forward and Two on the Side», *Ha'aretz* (Internet Edition), October 5, 1997.

55. Umit Enginsoy, Steve Rodan, «Israel and Turkey Quietly Sign Second Defense Pact», *Defense News*, December 9-15, 1996.

56. Ο Ερμπακάν πίστευε ακράδαντα ότι οι στρατιωτικοί θα τον ανέτρεπαν εάν τους αντιστρατευόταν στο θέμα του Ισραήλ και γι' αυτό ζήτησε «ευελιξία» από τους φανατικούς οπαδούς του για να χειρισθεί την ισραηλινοτουρκική συμφωνία. Βλέπε, Ευρυδιάδης, *E21*, *op.cit.*, σελ. 27.

57. Cf. Ammon Barzilai, «Israel and Turkey Look to the Stars as Strategic Ties Deepen», *Ha'aretz* (Internet Edition), December 10, 1997.

58. *Ibid.*

59. Μάριος Α. Ευρυδιάδης, «Στρατιωτικά Γυμνάσια και Δημόσιες Σχέσεις», *Ο Φιλελεύθερος*, 13 Ιανουαρίου 1998.

60. Cf. π.χ., «Jewish Think Tank: Greeks Support PKK», *Turkish Daily News*, February 2, 1997.

61. Μάριος Α. Ευρυδιάδης, «Το Τέλος του Κεμαλισμού», *Επενδυτής*, 14 Αυγούστου 1997.